

ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΜΟΣ

Του Καθηγητού **Γρηγ. ΣΚΑΛΚΕΑ**
Προέδρου της Ακαδημίας Αθηνών

Η επιστήμη, ως αένανος αγώνας του ανθρώπου για την κατάκτηση της γνώσεως, με τον διαλογισμό, την οξυδερκή παρατήρηση, την διαίσθηση και την έρευνα, ανοίγει συνεχώς νέους ορίζοντες και φωτίζει τον νου.¹

Οι κλασικοί έλληνες φιλόσοφοι, που είχαν αναπτύξει σε ύψιστο βαθμό τον θεωρητικό στοχασμό, της απέδωσαν καθαρώς θεωρητικό σκοπό και παραθεώρησαν την αξία και τη σημασία της εμπειρικής γνώσεως, η οποία κατ' αυτούς δεν είχε «λόγον διδόται». Αλλά, καθώς ήταν αναπόφευκτο, δεν άργησε να επισυμβεί η πρακτική εφαρμογή του επιστημονικού λόγου - με τον Αρχιμήδη και τους διαδόχους του για παράδειγμα - ώστε στους καιρούς μας να εξελιχθεί σε αναπόσπαστο μέλος της επιστήμης και να κυριαρχήσει στην οικουμένη όλη ως τεχνολογία.

Επιστήμη, βέβαια, και τεχνολογία δεν ταυτίζονται, διότι η επιστήμη παραμένει προσηλωμένη στην όλο και πιο βαθιά κατάκτηση της γνώσεως, ενώ η τεχνολογία έχει ως επιδίωξη την αξιοποίηση της επιστημονικής γνώσεως σε μέσον για την υπηρετήση των τρεχουσών, πρακτικών αναγκών του ανθρώπου. Πολύ χαρακτηριστικά, ο Αϊνστάιν είχε τονίσει: «Η επιστήμη δεν μπορεί να δημιουργήσει σκοπούς, αλλά να προσφέρει, το πολύ, τα μέσα για την ανάπτυξη κάποιων σκοπών, οι οποίοι έχουν συλληφθεί από προσωπικότητες που διαθέτουν υψηλότερα ηθικά ιδανικά». Έσπευσε ωστόσο να σημειώσει πως «η εποχή μας είναι η εποχή των τελείων μέσων και των συγκεχυμένων σκοπών». Αυτή η τελευταία ρήση προκαλεί έναν επίμονο προβληματισμό, και είναι αυτός ο προβληματισμός που με οδήγησε στην αποψινή, βραχεία ομιλία μου.

Εάν, βέβαια, ο Αϊνστάιν είχε ζήσει όλον τον προηγούμενο αιώνα, έναν αιώνα ανθρωπίνης κακουργίας, με επαναστάσεις, παγκοσμίους θερμούς και ψυχρούς πολέμους, αλλά και δοξασμένο από τη ραγδαία ανάπτυξη των θετικών επιστημών και της τεχνολογίας, ίσως προβληματιζόταν περισσότερο. Η προώθηση των φυσικών επιστημών και η έκρηξη της τεχνολογίας, η οποία έχει προσλάβει φρενήρεις ρυθμούς στην εποχή μας, εγείρουν απορίες και συγκλονιστικά ερωτήματα.

1. Λόγος εκφωνηθείς την 30 Δεκεμβρίου 2003 στην Ακαδημία Αθηνών.

Η επιστήμη αναπτύσσεται συνήθως σε σχέση με τις πρακτικές ανάγκες των ανθρώπων, ακολουθεί όμως βασικά την εξέλιξη μιας κοινωνίας και αντικατοπτρίζει το συγκεκριμένο πνευματικό και ηθικό της επίπεδο.

Ποιο είναι όμως σήμερα, στις αρχές του 21ου αιώνα, το πνευματικό και ηθικό επίπεδο της κοινωνίας μας;

Ο υλιστικός ευδαιμονισμός, που κυριαρχεί στα προηγμένα οικονομικώς κράτη, σε συνδυασμό με τα αξιοθαύμαστα επιστημονικά και τεχνολογικά επιτεύγματα, που πολλαπλασιάζονται ραγδαίως, δεν αφήνει στον άνθρωπο τον αναγκαίο χρόνο για να ασχοληθεί, σοβαρά και επίμονα, με τον εσωτερικό του εαυτό, ώστε να επιτύχει όχι μόνο τη διανοητική και γενικότερα εγκυκλοπαιδική του συγκρότηση, αλλά για να κατορθώσει την ηθική ολοκλήρωση της προσωπικότητάς του ως Ανθρώπου. Σήμερα, «ο άνθρωπος βουβαίνεται προς τα μέσα και θαυμάζει προς τα έξω» κατά τον βαθύ λόγο του Θεοδωρακόπουλου.

Η τεχνολογία, που βελτίωσε σημαντικά τις συνθήκες της ζωής μας, βοήθησε ή εμπόδισε τον άνθρωπο να γίνει περισσότερο Άνθρωπος; Ίδου το κρίσιμο ερώτημα. Το ανθρωπινό ον εξακολουθεί να αποτελεί αυτογενή και αυταπόδεικτη, υπέρτατη αξία της ζωής ή έχει βαθύτατα καταρρακωθεί και υποβιβασθεί έναντι των σύγχρονων υλιστικών αξιών, επικυρώνοντας την φοβερή ρήση του Νίτσε για τη «μεταξίωση των αξιών» στην εποχή μας;

Τα ευγενή ιδεώδη του ανθρωπισμού, που βλαστάνουν, φυσιολογικά θα έλεγα, στο πολίτευμα μιας αυθεντικής Δημοκρατίας - που έχει ως σταθερό πυρήνα της την αξία του Ανθρώπου -, διασύρθηκαν και κατατρέχτηκαν στις ημέρες μας.

Ο μηχανοποιημένος και κατακερματισμένος χαρακτήρας της εργασίας στις τεχνοκρατικές κοινωνίες σήμερα έχει ως αποτέλεσμα την αποξένωση του ανθρώπου-δημιουργού από τα δημιουργήματά του. Η σύγχυση πραγματικών και πλασματικών αναγκών, η πνιγηρή εντατικοποίηση του ρυθμού της ζωής στις μεγαλουπόλεις, η εσωτερική μοναξιά, το άγχος και η αγωνία αλλοτριώνουν βαθύτατα και παρεμποδίζουν την πνευματική ολοκλήρωση των ανθρώπων ως Ανθρώπων αυθεντικών. Έτσι, πλήττεται βαριά ο Ανθρωπισμός και δημιουργείται μια ηθική, ιδεολογική και τελικά υπαρξιακή σύγχυση του όντος.

Και βέβαια, η τάση της προσηλώσεως στην ύλη, που παρατηρείται, και η αυξανόμενη πνευματική αδράνεια, σε συνδυασμό με την απίσχνανση της βουλήσεως για βαθύτερο διαστοχασμό του μυστηρίου του ανθρώπου, οφείλονται στην κυριαρχία του ορθολογισμού και στην τυφλή πρακτικότητα του σύγχρονου υλιστικού πολιτισμού.

Μέσα στο κλίμα αυτό ζει, μεγαλώνει και εργάζεται ο σύγχρονος επιστήμονας, με αποτέλεσμα το έργο του να εντάσσεται επιτακτικά στις γενικότερες αυτές τάσεις της εποχής. Η ένταξη όμως αυτή εγείρει - οφείλει να εγείρει - στη συνείδησή του το πρόβλημα της ηθικής ευθύνης, αξιώνοντας τη άμεση, υπεύθυνη αντιμετώπισή του.

Ο επιστήμονας βαρύνεται με πολύμορφη ευθύνη για τη γνώση, που κατά κάποιον τρόπο παράγει και οφείλει να προβλέπει οποιοδήποτε πιθανό κίνδυνο, που θα μπορούσε να προέλθει από τη χρήση της - ή τη κατάχρησή της - στο μέλλον για τον άνθρωπο και για την οικουμένη. Πρέπει να αποφασίζει με άγρυπνη συνείδηση και υπευθυνότητα εάντα αποτελέσματα των ερευνών του πρέπει τελικά να εφαρμοσθούν. Κάθε επιστημονικό επίτευγμα φρονώ πως πρέπει να εξετάζεται όχι μόνο ως γνωστική ή υλική κατάκτηση,

αλλά και για το αν θα αποβεί ευεργετικό ή επιζήμιο, ή και καταστρεπτικό, για την ύπαρξη του ανθρώπου. Τον έλεγχο αυτό ουδείς άλλος μπορεί ή επιτρέπεται να επιβάλλει στη συνειδητή ελευθερία του επιστήμονα παρά μόνον η συναίσθηση της ανθρωπίνης και γενικά της κοινωνικής του ευθύνης.

Δυστυχώς, όμως, οι αποφάσεις για τη χρησιμοποίηση από τη σύγχρονη τεχνολογία επιστημονικών γνώσεων και ανακαλύψεων δεν ανήκουν πάντοτε στην απόφαση ή στη σύμφωνη γνώμη εκείνων, που τις ανακάλυψαν, ούτε οι πολλαπλές συνέπειες από τη χρήση τους έχουν όσο και όπως θα άρμοζε υπολογισθεί. Για τούτο, συχνά οι στόχοι μας ερευνητικής πορείας διασπείρονται. Πολλοί διάσημοι ερευνητές, όπως ο Henri Becquerel, ο Heinrich Hertz και άλλοι ισάξιοί τους, δεν μπόρεσαν να προβλέψουν τις πρακτικές εφαρμογές των ανακαλύψεών τους. Και ο Oppenheimer, όταν πληροφορήθηκε τη καταστροφή της Χιροσίμα, ένωσε βαριές τύψεις συνειδήσεως, διότι είχε τόσο αποφασιστικά συμβάλει στη διάσπαση του ατόμου, που βέβαια δόξασε και την επιστήμη και το όνομά του, αλλά διέσπασε και το ιερό κύρος του Ανθρώπου, προσφέροντάς του τη φονικότερη δύναμη. Και αργότερα, ο Χάιντεγκερ, όταν πληροφορήθηκε την άλωση του γενετικού μυστηρίου του ανθρώπου, είπε πως «τώρα μόνο ένας Θεός μπορεί να σώσει την ανθρωπότητα».

Ως τελικός σκοπός της επιστήμης ανακύπτει σταθερά ο εξανθρωπισμός της ζωής και ως σκοπός της ζωής ο εξανθρωπισμός της επιστήμης, ώστε να υπηρετείται ο Άνθρωπος. Διότι μόνο με τον απόλυτο σεβασμό προς τον Άνθρωπο μπορεί να αντιμετωπιστεί αποτελεσματικά ο υλισμός και ο υπέρμετρος ευδαιμονισμός, που κυριαρχεί και ορίζει την εποχή μας, και μόνο έτσι μπορεί να τιθασευθεί η επιστημονική αναρχία. Ο επιστήμονας οφείλει να συνειδητοποιήσει ότι πάνω από όλα βρίσκεται, αμετάθετος και αναντικατάστατος, ο Άνθρωπος. Και όπως, πολύ εύστοχα, όρισε ο Καντ: «ο άνθρωπος δεν πρέπει να χρησιμοποιείται ποτέ ως μέσον, για κάποιο σκοπό, αλλά να θεωρείται αυτός, ο ίδιος, ο τελικός σκοπός».

Για να παραμείνουν όμως οι στόχοι της επιστήμης ανθρωποκεντρικοί, κρίνεται απολύτως αναγκαίος ο επανακαθορισμός τους από «προσωπικότητες με υψηλά ηθικά ιδανικά», κατά τον Αϊνστάιν, δηλαδή από έντιμους, υψηλόφρονες, συνεπείς και ανιδιοτελείς, διορατικούς, ειλικρινείς και αντικειμενικούς ανθρώπους-επιστήμονες.

Και για τον μεγάλο και κρίσιμο αυτό σκοπό, κρίνεται απαραίτητη η ανθρωπιστική τους συγκρότηση και καλλιέργεια, η βαθιά γνώση του δικαίου και του ηθικού τους καθήκοντος, η ορθή αντίληψη περί του αληθινά συμφέροντος τον Άνθρωπο, καθώς και μια ανεπτυγμένη κοινωνική συνείδηση ηθικής και αλληλεγγύης. Διότι στόχοι αμετακίνητοι της επιστήμης πρέπει, φρονώ, να είναι η βελτίωση των συνθηκών της ζωής του ανθρώπου σε όλες τις εκφάνσεις της, μετάδοση της γνώσεως, η καταπολέμηση της αμάθειας, και των προλήψεων, η ολόπλευρη καλλιέργεια σε βάθος του ανθρώπου, με κατάληξη τον σταθερό φωτισμό της συνειδήσεώς του, η φροντίδα για το περιβάλλον, η διασφάλιση της ειρήνης του κόσμου, της δικαιοσύνης, και του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, σε συνδυασμό με τον δραστικό περιορισμό της δυστυχίας, οπουδήποτε γης.

Όλα όμως αυτά μπορούν να επιτευχθούν μόνο μέσα από ανθρωποκεντικότερη σκέψη και θεώρηση του επιστήμονα. Και εδώ ακριβώς εντοπίζεται η επιτακτική ανάγκη της συνδρομής του ανθρωπισμού ως του υψίστου σκοπού της επιστήμης. Διότι η ορθή λει-

τουργία μας ανθρώπινης κοινωνίας κορυφώνεται στον βαθύ εξανθρωπισμό του ανθρώπου, στην ηθική ολοκλήρωση των μελών της.

Παρά την πολυμορφία των κατευθύνσεων και των πραγματώσεων, που καλύπτει ο όρος ανθρωπισμός, στο βάθος του παραμένει ουσιαστικά αναλλοίωτος. Και σε τούτο το μέγιστο επίτευγμα πάλι η Αρχαία Ελλάδα άνοιξε τον δρόμο, θεσπίζοντας τον ανθρωποβιολογικό ον προς τον άνθρωπο-θεωρητικό ον μέτρο των πάντων. Το πλάσμα, που ανακαλύπτει την αξία του νου, του λόγου, και τον θέτει κυβερνήτη της θεωρίας, αλλά και της ζωής του ανθρώπου.

Για να έλθει αργότερα η θρησκεία του Ναζωραίου και να τον υψώσει με το πνεύμα της αγάπης. Αλλά και τα πνευματικά κινήματα, που ακολούθησαν των χρόνων της Αναγέννησεως, καθώς και του 18ου και 19ου αιώνα, νοστάλησαν τις αρχές του κλασικού ανθρωπισμού, με τον αναλλοίωτο πυρήνα του.

Σήμερα, που ο άνθρωπος υποβιβάζεται και γίνεται αντικείμενο, αριθμός, που πωλούνται και αγοράζονται οι ανάγκες του και τα ιδανικά του, αποτελεί κρισιμότερο χρέος του αιώνα μας να συνειδητοποιήσει η κοινότητα των επιστημόνων τον κίνδυνο και να αντιδράσει αποτελεσματικά, δαμάζοντας την τεχνοκρατία, μεταλλάσσοντας αποφασιστικά το υλιστικό υπόβαθρο της κοινωνίας και αποκαθιστώντας τον ανθρωπισμό ως απαραίτητη αξίωση του ανθρωπίνου όντος για κάθε εποχή. «Ο ανθρωπισμός», μας λέγει ο Καθηγητής Τατάκης, «που θέλουμε να πραγματώσουμε, να έχει πάλι τόσο πλάτος και βάθος, ώστε να περιλάβει όλα τα έργα του ανθρώπου, βάζοντας το καθένα στη σωστή του θέση». Η αναγέννηση, λοιπόν, αυτού του νέου ανθρωπισμού, που αξιώνουμε όλοι, συνιστά - όπως θα παρατηρούσε εύστοχα ο Erich Fromm - «μα αντίδραση στην απειλή εναντίον του ανθρώπου, μια απειλή που ολοένα μεγαλώνει».

Αυτός ο νέος ανθρωπισμός οφείλει να συμβιώσει και να λειτουργήσει αρμονικά με τη σύγχρονη, πολύμορφη και πολυδύναμη επιστήμη, και στο ηθικό και στο διανοητικό και στο υλικό πεδίο του σημερινού ανθρώπου. Διότι δεν απορρίπτει τον τεχνικό πολιτισμό με τις τεχνολογικές του κορυφώσεις, αλλά τον αξιοποιεί, τον προάγει, τον εξανθρωπίζει. Η επιστήμη και η τεχνολογία οφείλουν να αποκαταστήσουν μια γόνιμη σύζευξη με τα κελύσματα του ανθρωπισμού, ώστε να αντικρίσουν τον άνθρωπο ως ψυχοσωματικό ον.

Ένα τέτοιο συνειδητό αντίκρισμα σημαίνει πως ο τεχνολογικός πολιτισμός δεν βρίσκεται σε διάσταση με τον πνευματικό πολιτισμό, αλλά πως και οι δύο χρειάζονται, και οφείλουν, να συνεργασθούν για το καλό του ανθρώπου, του όντος, που βρίσκεται από καταβολής του κόσμου επικεφαλής της Δημιουργίας όλης. Συνειδητοποιώντας ο σύγχρονος επιστήμονας την άποψη αυτή, οφείλει να κατευθύνει την έρευνα και την όλη δράση του προς τη σταθερή προαγωγή και ανύψωση του ανθρώπου. Έτσι, θα τον προφυλάξει και από την αλλοτρίωση, που τον οδηγεί στον οντολογικό του υποβιβασμό, και από τη μηχανοποίηση του βίου του και από τον υλιστικό του εναγκαλισμό, αποσαφηνίζοντας τους «συγκεχυμένους σκοπούς» των καιρών μας, κατὰ Αϊνστάιν, και επανατοποθετώντας, ως ύψιστο αίτημα της Ιστορίας, τον συνεχή εξανθρωπισμό του ανθρώπου. Διαφορετικά, η ζωή θα καταντήσει ένας διαρκής εφιάλτης...